

Recenzja

pracy doktorskiej mgr Matyldy Kowal

nt. *Uwarunkowania rozwoju biegów przełajowych, ulicznych i górskich w Polsce w latach 1919–2016*

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia

Historiografia lekkoatletyki w Polsce zawiera wiele opracowań monograficznych oraz prac przyczynkowych, które syntetycznie lub fragmentarycznie ukazują rozwój „królowej sportu” na przestrzeni wielu dekad, zwłaszcza w przełomowym w dziejach sportu XX wieku. Wśród nich znajduje się kilkanaście prac doktorskich, które w skali kraju lub wybranego regionu bądź przez pryzmat działalności organizacji kultury fizycznej ukazują historyczny dorobek tej dyscypliny. Pomimo okazałej literatury istnieją jeszcze pewne luki w wiedzy naukowej na ten temat, które postanowiła wypełnić mgr Matylda Kowal pracą dotyczącą ewolucji obszernej grupy biegów odbywających się poza stadionem. To krok we właściwym kierunku, wykonany pod promotorskim okiem najwybitniejszego znawcy historii polskiej lekkoatletyki prof. Stanisława Zaborniaka, inicjatora wieloletnich, szeroko zakrojonych badań nad dziejami tej dyscypliny. W ten nurt wpisały się badania Doktorantki. Równie pozytywnie należy uznać trafny wybór Wydziału Kultury Fizycznej i Zdrowia Uniwersytetu Szczecińskiego jako kompetentnej jednostki naukowej do przeprowadzenia przewodu z zakresu nauk o kulturze fizycznej w oparciu o pracę z historii kultury fizycznej.

Do rąk recenzenta trafiła zatem niezwykle obszerna praca, największa spośród dotąd powstałych w Polsce rozpraw doktorskich z obszaru historii kultury fizycznej. Obejmuje łącznie 1004 strony, w tym 831 stron tekstu właściwego. Pozytywnie świadczy o przeżytym dystansie poszukiwań źródłowych i pokonanych przeszkodach natury warsztatowej. Jej ogrom budzi z jednej strony podziw, jak każde rekordowe dzieło, jednakże rodzi obawy o ocenę syntetycznego ujęcia badanego zjawiska rozwoju biegów przełajowych, ulicznych i górskich. Autorka zastosowała układ rzeczowy, który pozwolił uniknąć czyhających zagrożeń w postaci powtórzeń i pozwolił klarownie skonstruować opis tytułowego zjawiska. Można się tylko zastanawiać, czy użyte w tytule określenie *Uwarunkowania* oddają ducha tekstu i zostały odzwierciedlone w pracy. Sugerują bowiem przyczynowość pomiędzy rozwojem trzech tytułowych form biegów a określonymi czynnikami, które powinny zostać wykazane, zdefiniowane i określone w skali oddziaływania. Należą do nich m.in. warunki polityczne, ekonomiczne, kulturowe, geograficzne, społeczne. Uchwycenie tych zależności nie jest zadaniem łatwym i wymaga dogłębnej znajomości problemu. Ramy czasowe pracy nie budzą

zastrzeżeń, obejmując okres niemal stulecia, od odzyskania niepodległości do 2016 roku, wieńczącego cykl olimpijski.

Analizując zasięg merytoryczny pracy należy zauważyć, iż Autorka ujęła klasyczne biegi przełajowe, uliczne i górskie, które zdobyły największą popularność. Nie ukazała natomiast biegów ekstremalnych, łączących bieg przełajowy z torem przeszkód. Poza kręgiem jej zainteresowań pozostały również biegi po schodach wieżowców. Nie wyjaśniła dlaczego nie uwzględniła tych oraz innych, na ogół nowych, budzących coraz większe zainteresowanie form współzawodnictwa biegowego, zapoczątkowanych w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Należą przecież z natury rzeczy do biegów odbywających się poza stadionem. Miała do tego prawo, ale każdy wybór warto uzasadnić.

Pracę otwiera *Wstęp*, który posiada charakter metodologicznego wprowadzenia i kompetentnie zapoznaje czytelnika z koncepcją opracowania i jego głównymi założeniami. *Wstęp* zawiera niezbędne wprowadzenie historyczne dotyczące tradycji biegów na ziemiach polskich, a następnie ukazuje stan badań nad dziejami lekkoatletyki w Polsce. Autorka przedstawia dalej wykorzystane materiały źródłowe, których jednak nie ocenia pod względem ich wartości. W dalszej kolejności prezentuje wykorzystaną metodę badawczą oraz cel wypływający ze stanu badań. Píše: „Głównym celem badawczym niniejszej dysertacji było dokonanie analitycznej i syntetycznej oceny biegów przełajowych, ulicznych i górskich w Polsce w latach 1919-2016 w oparciu o zgromadzone materiały.” Cel pracy uzupełnia następująco: „Podstawowy cel badawczy sprowadzała się do odpowiedzi na pytanie: W jaki sposób czynniki zewnętrzne i wewnętrzne wpłynęły na tempo rozwoju biegów przełajowych, ulicznych i górskich w Polsce w przyjętym okresie czasowym 1919-2016.” Z celu pracy wyprowadziła 11 pytań badawczych. W ocenie recenzenta można było niektóre z nich połączyć. W dalszej części ukazano i uzasadniono konstrukcję pracy i zapowiedziano treść poszczególnych rozdziałów. Można zatem stwierdzić, że *Wstęp* spełnia swoją rolę i odpowiednio inauguruje pracę.

W *Rozdziale I* Autorka wyczerpująco przedstawiła podstawy organizacyjno-prawne biegów przełajowych, ulicznych i górskich w Polsce. Uznała, że należały do nich ukazane w podrozdziale I statuty oraz zarządzanie i finansowanie lekkoatletyki, a następnie przepisy i regulaminy tytułowych biegów, a także opieka sportowo-lekarska. W *I* podrozdziale zostały zawarte potrzebne informacje dotyczące rozwoju organizacyjnego lekkoatletyki w Polsce w okresie niemal stulecia. Autorka nie była tylko konsekwentna, gdyż przedstawiła najwybitniejszych polskich lekkoatletów okresu międzywojennego (s. 32), natomiast nie uczyniła tego w stosunku do najlepszych polskich lekkoatletów po II wojnie światowej, którzy

dorównywali przecież poziomem sportowym i osiągnięciami swoim protoplastom z okresu II Rzeczypospolitej. O ile podrozdział I nie budzi zastrzeżeń i jest niezbędny, o tyle podrozdział II zawiera zbyt szczegółowe regulacje pochodzące z jednego rodzaju dokumentów (s. 57-72). Na stronach 49-72 występuje czas terażniejszy, wynikający z omówienia przepisów z 2019 roku, a zatem już po cezurze końcowej. Inna uwaga dotyczy interesującego podrozdziału III, w którym (s.72-87) ukazano opiekę sportowo-lekarską w Polsce do końca omawianego okresu, jednak w ujęciu ogólnym dotyczącym całego polskiego sportu bez szczegółowego odniesienia do lekkoatletyki oraz specyfiki biegów przełajowych, ulicznych i górskich. Można zatem wnioskować, że zawodnicy uprawiający te konkurencje podlegali identycznej procedurze medycznej, jak przedstawiciele innych dyscyplin, o czym ewentualnie należało wspomnieć na wybranych przykładach.

W kolejnych trzech rozdziałach Autorka przedstawiła kolejno biegi przełajowe (*Rozdział II*), biegi uliczne (*Rozdział III*) i biegi górskie (*Rozdział IV*). Posiadają one wspólny schemat strukturalny, obejmujący genezę i tradycję tych biegów, mistrzostwa Polski w poszczególnych konkurencjach oraz osiągnięcia Polaków w zawodach międzynarodowych: mistrzostwach Europy i mistrzostwach świata. Aprobując w pełni wybór Autorki należy jednak zwrócić uwagę na niezwykle szczegółowy zapis mistrzostw Polski w biegach przełajowych (ogółem 139 stron), biegach ulicznych (ogółem 177 stron), biegach górskich (ogółem 91 stron). Łącznie Autorka poświęciła opisowi mistrzostw Polski aż 407 stron! W opinii recenzenta zdecydowanie za dużo, co bezsprzecznie wpłynęło na wspomnianą już wcześniej bezprecedensową objętość pracy. Z jednej strony zostały uwzględnione wszystkie mistrzostwa kraju, jednak osiągnięto ten wynik kosztem znaczącego przekroczenia ram syntetycznego opisu. Autorka dodatkowo zawarła wyniki mistrzostw w tabelach, co tym bardziej pozwalało na zwięźlejsze ukazanie rozwoju mistrzostw kraju. Tymczasem narracji poświęconej tym zawodom niebezpiecznie blisko do opisu kronikarskiego i kalendarycznego. Ucierpiała na tym synteza i analiza historyczna, które giną w obfitości faktów, w powodzi ukazanych mistrzostw, zgodnie z zapisem „od zawodów do zawodów”. Należy docenić żmudną pracę, ale efekty okazały się niewspółmierne do poniesionego trudu. Pewną receptą na tę bolączkę mogły być aneksy z wynikami zbiorczymi, jednak z sobie wiadomych względów Autorka od nich odstąpiła i nie wykorzystała takiej szansy.

Ostatni rozdział zawiera biografie czworga najlepszych polskich przedstawicieli omawianej grupy biegów. Liczy zaledwie 18 stron i wyraźnie odstaje pod tym względem od niezwykle obszernych rozdziałów, a zwłaszcza najobszerniejszego rozdziału II, liczącego ponad 300 stron i równie monumentalnego rozdziału III, obejmującego 285 stron. Autorka

mogła zrezygnować z rozdziału biograficznego, prezentując biogramy wymienionych biegaczy w przypisie lub aneksie, zwłaszcza że dodatkowo przedstawiła osiągnięcia tych zawodników w rywalizacji na stadionie, natomiast ich osiągnięcia w biegach przełajowych, ulicznych i górskich zostały dość szczegółowo zaprezentowane we wcześniejszych częściach pracy. Można również dyskutować nad skromną liczbą wyróżnionych w ten sposób postaci.

Pracę wieńczy obszerne Zakończenie, któremu jednak bliżej do szerokiego streszczenia niż podsumowania o profilu historycznym. Przede wszystkim nie znajdujemy pełnej odpowiedzi na postawione we Wstępie liczne pytania badawcze oraz jakie uwarunkowania decydowały o tempie rozwoju tytułowych biegów. Autorka trafnie pisze o wpływie różnych czynników, które zasadnie dzieli na dwie kategorie: wewnętrzne, czyli krajowe oraz zewnętrzne, mające swoje źródło za granicą. W małym stopniu uwypukla rolę aspektów polityczno-ustrojowych, niezwykle ważnych w okresie II Rzeczypospolitej (1919-1939) oraz w dobie Polski Ludowej (1945-1989), gdy autorytarne władze sanacyjne a potem komunistyczne dokonały instrumentalizacji kultury fizycznej i upolitycznienia ruchu sportowego. Dotyczyło to zwłaszcza Biegów Narodowych oraz biegów organizowanych z okazji świąt państwowych w okresie PRL.

W pracy występują liczne odnośniki w wielkości adekwatnej do imponujących rozmiarów tekstu. Autorka zastosowała 1991 przypisów, głównie dokumentacyjnych, ale także rzeczowych, co zasługuje na uznanie. Pozwoliło to pieczołowicie przywołać wykorzystane źródła i opracowania. Dominują źródła prasowe, bazujące na 18 wykorzystanych tytułach prasy codziennej i czasopism, obejmujące aż 227 roczników. Uwagę wzbudza tylko zastosowanie jednego przypisu dla tekstu na stronach 59-72. Dziwi natomiast wspomniany wcześniej brak załączników, które mogły odciążyć tekst od wielu szczegółowych wyników pojedynczych imprez biegowych.

Wysoką ocenę należy wystawić licznym ilustracjom, w tym zwłaszcza 235 fotografiom, rozmieszczonym zasadnie w całej pracy, zgodnie z kluczem tematycznym. Dzięki temu korespondują z tekstem i wzbogacają opis. Można tylko wnieść zastrzeżenie, iż niektóre powtarzają się, prezentując tych samych bohaterów lub te same wydarzenia. Autorka mogła z powodzeniem ograniczyć liczbę powielających się zdjęć, bez szwanku dla wartości pracy. W liczbie ilustracji, zajmujących ponad sto stron znajdujemy częściową odpowiedź o powód jej obszerności. Warto również docenić usytuowane na końcu wykazy fotografii, tabel i skrótów oraz indeksy nazwisk i nazw geograficznych, pożyteczne dla każdego czytelnika.

Ogólny obraz pracy wypada pozytywnie. Podniesione uwagi nie mają rangi zasadniczej. Świadczą o trudnym i obszernym temacie z jakim zmagala się Doktorantka i nie ustrzegła

potknięć, co rodzi porównanie do biegu z przeszkodami, który z powodzeniem uprawiała i reprezentowała Polskę na igrzyskach olimpijskich. Doktorat powstał z autentycznej pasji do biegania, uprawianego wyczynowo, a potem poddanego refleksji historycznej. Przebija ona na kartach pracy i usprawiedliwia nieposkromioną troskę i dbałość o każdy detal. Autorka dała się ponieść fascynacji lekkoatletyką i pragnęła wykorzystać wszystkie zdobyte informacje, co znamionuje młodych badaczy i zarejestrować niemal wszystkie zawody i setki wyników. Przynosi to jednak odmienny skutek od zamierzonej rekonstrukcji dziejów biegów w Polsce.

Bezsprecznym walorem pracy jest fundament źródłowy, na którym opiera się jej treść. Obok wspomnianych już wcześniej licznych tytułów prasy i czasopism Autorka sięgnęła po cenne źródła archiwalne przechowywane w placówkach centralnych i terenowych. Kwerendą objęła Archiwum Akt Nowych w Warszawie (wartościowe zespoły akt Polskiego Związku Lekkiej Atletyki i Polskiej Federacji Sportu) i Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie (bezcenny zespół akt Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego). Dokumenty wytworzone przez Polski Związek Lekkiej Atletyki odkryła w składnicach akt: Akademii Wychowania Fizycznego, Biblioteki Jagiellońskiej i Krakowskiego Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki w Krakowie, Akademii Wychowania Fizycznego i Biblioteki Narodowej w Warszawie. Liczne interesujące sprawozdania, regulaminy, statuty, przepisy PZLA znalazła w Składnicy Akt Polskiego Związku Lekkiej Atletyki, natomiast regulaminy zawodów i dane dotyczące Biegów Narodowych pozyskała z Składnicy Akt Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie. Mgr M. Kowal przebadła również liczne źródła drukowane, w tym akty normatywne (24 pozycje), druki urzędowe (37 pozycji, m.in. biuletyny, informatory, roczniki, sprawozdania PZLA) oraz zagraniczne i polskie wydawnictwa źródłowe (22 pozycje). W zestawieniu bibliograficznym do tej grupy błędnie włączyła podręczniki autorstwa Eugeniusza Piaseckiego (*Dzieje wychowania fizycznego*) i Ryszarda Wroczyńskiego (*Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*). Posiłkowała się także źródłami wywołanymi – relacjami ustnymi (13 osób) i pisemnymi (7 osób) wybitnych postaci polskich biegów.

W wysokiej ocenie zgromadzonego materiału badawczego utwierdza fakt, iż Autorka sięgnęła po wiele istniejących opracowań polskich i zagranicznych, w tym 55 prac zwartych oraz 857 artykułów, skrupulatnie przywołanych w bibliografii. W zestawieniu pod tą nazwą połączyła artykuły naukowe z doniesieniami prasowymi. Czytelniejszy byłby osobny wykaz prac naukowych i tekstów prasowych. Wykorzystane źródła i opracowania uzupełniają opracowania niepublikowane: prace doktorskie – 9, prace magisterskie – 7 oraz materiały zamieszczone w Internecie, będącym coraz powszechniejszym, alternatywnym miejscem wielu

danych historycznych w formie elektronicznej, a w niektórych instytucjach i stowarzyszeniach wręcz jedynym. Ważne, że Autorka wykorzystała dostępne opracowania zagraniczne. Mogła nawet sięgnąć śmiało do licznych periodyków poświęconych biegom, których międzynarodowy rynek zaczął rozwijać się w latach 70. XX wieku na fali modnego joggingu. Dotarcie do tylu źródeł i opracowań wymagało od Doktorantki wieloletnich, cierpliwych kwerend archiwalnych i bibliotecznych, które przeprowadziła skrupulatnie, z zachowaniem warsztatowej staranności. Pod tym względem zasługuje na uznanie za benedyktyńską cierpliwość i ogrom przepracowanego materiału.

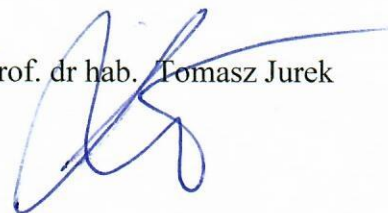
Zakres badań obejmował trzy główne bloki biegów, tworzących szerokie spektrum konkurencji lekkoatletycznych i całą gamę dystansów. Rodziło to dodatkowe wyzwania związane z mnogością i różnorodnością tylko pozornie prostych biegów i ich organizacyjnym usytuowaniem w polskim modelu kultury fizycznej. Same zawody były przysłowiowym wierzchołkiem góry lodowej, efektem często długich i znużających przygotowań w określonym środowisku, klimacie społeczno-politycznym, prowadzonych pod egidą organizatorów różnej proweniencji, od PZLA, poprzez stowarzyszenia centralne, regionalne i lokalne, samorządy, aż po osoby prywatne. Oceniając pracę należy uwzględnić specyfikę podjętego tematu, który dotąd nie doczekał się odzwierciedlenia w literaturze fachowej. Był wzmiankowany w pracach z historii „królowej sportu”, przewijał się w monografiach ogólnopolskich organizacji sportowych i w publikacjach o profilu biograficznym. Tymczasem biegi przełajowe stanowiły podstawę szkolnego systemu wychowania fizycznego, zaś biegi uliczne identyfikowały się z ulicą, dzielnicą, miastem ich rozgrywania, a często z tytułarnym patronem. Z kolei coraz popularniejsze biegi górskie łączyły aspekt biegowy z turystyką i promocją malowniczego krajobrazu. Autorka o tym pamiętała i odzwierciedliła w tekście. Nasyciła go wiedzą spoza biegów, osadzając imprezy w szerszym kontekście społecznym, klimacie politycznym i kolorycie lokalnym. Uwarunkowania okazały się równie ważne jak wyniki omawianych imprez biegowych. Wyszła ze słusznego założenia, że nie zna biegów ten, kto zna tylko biegi, bez otaczających je uwarunkowań, które w większości przybliżyła.

Osiągnięcie Doktorantki polegało na ukazaniu trzech tytułowych form lekkoatletycznych w różniących się od siebie okresach historycznych. Autorka nie uprościła tej kwestii i omówiła problem organizacji biegów w złożonych warunkach ustrojowych II Rzeczypospolitej, Polskiej Ludowej i okresu po 1989 roku (III Rzeczypospolita). W odtworzeniu tradycji sięgnęła także do doby zaborów a nawet I Rzeczypospolitej. Do literatury przedmiotu wprowadziła wiele nowych ustaleń, odtwarzając dzieje ważnej grupy konkurencji lekkoatletycznych. Ustaliła wiele nowych faktów, które sformowała w ramy procesu rozwoju

lekkoatletyki. W ocenie recenzenta cel pracy został zrealizowany. Na tym tle rodzi się wniosek o rozważenie opublikowania recenzowanego doktoratu, z ewentualnym uwzględnieniem zasygnalizowanych uwag.

W końcowej konkluzji pragnę stwierdzić, że praca doktorska mgr Matyldy Kowal wnosi odkrywcze treści do historiografii kultury fizycznej w Polsce. Stanowi cenny wkład w dzieło poznania złożonych dziejów jednej z najstarszych i najpopularniejszych dyscyplin – lekkoatletyki, ze szczególnym uwzględnieniem konkurencji biegowych. Autorka podjęła trudny, wręcz pionierski problem, wymagający warsztatu badawczego i systematyczności. Obraz całości pracy wypada pozytywnie, zarówno pod względem merytorycznym i metodologicznym. Poszerza ona naszą wiedzę o nowe i wartościowe ustalenia. W całości spełnia kryteria opracowania monograficznego o profilu historycznym na stopień doktora w zakresie nauk o kulturze fizycznej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami zgłaszam formalny wniosek do Przewodniczącej i Rady Dyscypliny Naukowej Nauk o Kulturze Fizycznej na Wydziale Kultury Fizycznej i Zdrowia Uniwersytetu Szczecińskiego o dopuszczenie mgr Matyldy Kowal do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Tomasz Jurek



Gorzów Wlkp. 19.04.2023 r.